

L. D. Berezivska,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Corresponding Member of
the NAES of Ukraine, director of V. O.
Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine,
Kiev, Ukraine

**Commemorating the 100th anniversary of the Ukrainian educational Vilna
Ukrainska Shkola (Free Ukrainian School) journal (1917–1920): history of
education through the prism of source study**

When the independence of Ukraine was proclaimed in 1991, the Ukrainian educational Vilna Ukrainska Shkola (Free Ukrainian School) journal (1917–1920) suppressed during the Soviet period was introduced to the scientific space. This journal was created by the famous Ukrainian pedagogues during the period of the Ukrainian revolution (1917–1921), the formation of the Ukrainian state, and the national education development. Based on the analysis of the journal collection, the article considers that the journal is an important source in studying the Ukrainian and foreign history of education (education systems, education reforms, biographical information about teachers, public organisations, types of educational organisations, etc.). It is argued that it played a special role in consolidation of cultural, educational, pedagogical forces around the idea of national education system formation on the basis of the best national and European practice.

Keywords: *Ukrainian educational Vilna Ukrainska Shkola (Free Ukrainian School) journal (1917–1920), source study, history of the Ukrainian and foreign education, Ukrainian revolution (1917–1921).*

УДК 378.14+73.013.46+37.09

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-1-27-38>

В. О. Вихрущ,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки та соціального управління
Національного університету «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

**Аксіологія вітчизняної дидактики
другої половини ХІХ – початку ХХ століття
(М. І. Демков)**

У статті висвітлено аксіологічні аспекти дидактичної спадщини видатного українського педагога М. І. Демкова. Розкрито суперечність між станом дидактичних знань та потребою в їх обґрунтованій системі у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття як закономірним результатом розвитку вітчизняної дидактики, як передумовою їх переходу на рівень науки. Досліджено антропологічну природу методології дидактики як науки в

спадщині М. І. Демкова. Запропоновано інтерпретацію авторського аналізу дидактичних і загальнопедагогічних категорій. Розкрито підходи до осмислення, чіткого визначення та розробки М. І. Демковим методології дидактики досліджуваного періоду. З позицій системного підходу презентовано авторське тлумачення базових понять теорії навчання.

Ключові слова: методологія, доцільне навчання, педагогічний закон, педагогічне правило, загальнопедагогічний закон, закон розвитку, система дидактичних законів

Постановка проблеми в загальному вигляді. На кожному етапі розвитку певної науки теорія діяльності відіграє неоднакову роль і здійснює своєрідний вплив на її результат. Разом з тим, виокремлення будь-якого напрямку в розвитку науки пов'язане не з появою перших праць, які відбивають його першооснови, а з інтенсивним формуванням його методології. У другій половині XIX – на початку XX століття у вітчизняній дидактиці чинні підручники (перекладені переважно з німецької мови) не сприяли розв'язанню нагальних потреб виховання (у тому числі, і дидактичних). Натомість важливим свідченням остаточного оформлення науки як самостійної галузі знання стала поява праць Л. М. Модзалевського, В. І. Водовозова, П. Ф. Каптерєва, М. І. Демкова та ін. Відомі вчені до кінця XIX століття практично завершили створення історії педагогіки (як вітчизняної, так і зарубіжної), доповнивши переклади світових шедеврів педагогічної думки актуальним аналізом і зіставленням із ідеями, напрямками й досягненнями педагогічної науки про виховання. Багаточисельність і різноманітність пропонованих педагогами другої половини XIX – початку XX століття дидактичних правил поступово входила в суперечність із потребою в їх обґрунтованій системі, що передбачало зародження науки про навчальний процес. Робота щодо виокремлення головного й визначення другорядного мала за кінцеву мету аналіз ряду дидактичних і загальнопедагогічних положень, «...які за своєю силою і значенням по праву можна назвати педагогічними законами», – таким чином визначив суть цього процесу М. І. Демков [13].

Аналіз останніх досліджень. До 1917 р. науковими працями й діяльністю М. І. Демкова як методолога педагогіки цікавилися відомі педагоги, діячі науки й освіти – О. М. Острогорський, С. А. Венгер, П. Ф. Каптерєв та ін. Пізніше, у 60–70-х роках XX століття, окремі проблеми дидактики та теорії виховання з наукового доробку М. І. Демкова розглядалися в працях Ф. Паначина, О. Піскунова, Ш. Ганеліна, С. Єгорова. Актуальними є публікації, що стосуються деяких питань педагогічної спадщини М. Демкова. Це праці сучасних дослідників проблем історії

педагогіки України А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтуха, Н. Калениченко, Є. Коваленко, В. Кравця, В. Майбороди, О. Мороза, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Смаля, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, І. Шкурка, М. Ярмаченка та ін. Разом з тим, до цього часу предметом ґрунтовного аксіологічного аналізу не став методологічний підхід до обґрунтування педагогіки як науки у спадщині видатного українського педагога М. І. Демкова. Натомість, як стверджують С. Маслов, В. Сластьонін та Г. Чижиков, саме «аналіз історичного розвитку педагогічної теорії та освітньої практики з позиції теорії цінностей» є одним із базових завдань педагогічної аксіології [4; 5].

Порівнюючи педагогічні та фізичні закони, М. І. Демков стверджує, що їх природа різна. Педагогічні закони ближче до етики і за своєю суттю є «...імперативами, подібними за своєю категоричністю до імперативів Канта, тому і подаються вони у категоричній формі» [10, с. 90]. «Відшукати педагогічні закони, – пише М. І. Демков у своїй статті «Педагогика, ее современное положение и предстоящие задачи», – справа найпершої важливості, але далеко не з легких. Питання це давно приваблювало мислителів, педагогів, і можна тільки дивуватися з того, що, незважаючи на двохтисячний період існування педагогіки, до цього часу його не розв'язано задовільно» [10, с. 91].

Мета статті – аксіологічний аналіз дидактичної спадщини видатного українського педагога М. І. Демкова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дидактика ближче за всі педагогічні науки стояла до розробки дидактичних законів, в силу того, що пізнавальні процеси з загальних позицій здавна цікавили філософію, а психологію – з точки зору аналізу конкретного явища, і активно розроблялися ще з часів Піфагора, Сократа, Аристотеля, наприкінці XIX століття. Саме дидактичні правила та практичні висновки були достатньо чітко, точно й доступно сформульовані.

«Для педагогіки до останнього часу, – пише у 1910 році М. І. Демков, – таких сприятливих умов не було, цим і пояснюється, що вивчалася і розроблялася вона випадково: з'являлася людина, яка любила педагогіку як науку, з'являлися і теоретичні трактати або дослідження з педагогіки, або її історії; якщо ж такої людини не було, надовго науковий інтерес до педагогіки завмирав і нічим не проявлявся... педагогіка відігравала в них (у окремих небагаточисельних – В. В.) дослідженнях магістерських і докторських дисертацій в університетах не головну, а другорядну, службову роль для пояснення питань філософського, правового та історичного характеру. У таких умовах не було підґрунття для зміцнення і росту науки. А між тим її

галузь широка, і вона, як і інші складні науки, має ще багато нерозв'язаних завдань і наукових проблем» [10, с. 86 – 87].

У той же час дидактичні знання знаходилися ще в такому стані, що їм не вистачало «твердих точок опору», «...чогось ґрунтового і цінного, від чого буде залежати доля всіх методичних уроків з усіх навчальних предметів», «...чогось цінного, виробленого, такого, що не підлягало б ніяким коливанням і не залежало від мінливих смаків і думок» [10]. Це «дещо» сприймається М. І. Демковим як закономірний результат розвитку дидактичних знань, як передумова їх переходу на рівень науки, яка може «...зайняти належне місце в університетській освіті майбутніх вчителів». Таке перетворення емпіричних знань стане можливе, на думку М. І. Демкова, як тільки будуть чітко сформульовані дидактичні закони.

За твердженням М. І. Демкова, будь-яка наука проходить у своєму розвитку чотири стадії: 1) збір фактів; 2) встановлення окремих емпіричних правил; 3) відкриття конкретних законів; 4) систематизацію конкретних законів і відкриття загального закону, який пояснює і об'єднує конкретні закони [13, с. 91]. Сучасна йому педагогіка, тобто педагогіка кінця ХІХ століття, вважає М. І. Демков, знаходиться на другій стадії розвитку, наприкінці її, а може бути, що вона «напередодні третьої стадії, яка повинна розпочатися незабаром».

Із набуттям власного педагогічного досвіду, він доходить висновку, що дослідження методологічних педагогічних проблем неможливо розв'язати без ґрунтового аналізу надбань попередніх поколінь. Свій філософський підхід до вирішення педагогічних проблем вчений виклав у глибоких за характером їх осмислення історико-педагогічних роботах «Очерки по истории русской педагогики», «Русская педагогика в главнейших ее представителях» (1898), «Старые и новые педагоги, их жизнь, мысли и труды» (1912). Завдяки цим працям М. І. Демкова історія педагогіки почала досліджуватися як окрема самостійна галузь науки, яка створює підґрунтя для методології педагогіки.

М. І. Демков писав: «Ушинський дав багату за психологічною літературою «Педагогічну антропологію» і заслужив незгасаючу славу своїм талановитим і видатним «Рідним словом». Юркевич створив оригінальний «Курс загальної педагогіки» і «Читання про виховання». Він окреслив ряд педагогічних законів і подав їх із силою й оригінальністю. Юркевич і Ушинський необхідно доповнюють один одного, і російську педагогіку ХІХ століття не можна зрозуміти та по-справжньому оцінити без всебічного вивчення творів Ушинського і Юркевича. Різниця між ними та, що Ушинський відрізнявся більшою широтою та багатством відомостей, а Юркевич був більш глибоким і оригінальним» [10, с. 408].

М. І. Демков не обмежується історико-педагогічною проблематикою. Його хвилюють проблеми виховання, дидактики, утвердження педагогіки як науки. За твердженням О. Черкасова, створений педагогом підручник «Курс педагогіки» у порівнянні з іншими подібними працями кінця ХІХ – початку ХХ століття (К. М. Смірнова, Л. О. Соколова, І. В. Скворцова, К. В. Єльницького) був найбільш повним з огляду на охоплення педагогічних проблем. Бажаючи висловити власне ставлення до цих проблем, він розпочинає іншу велику працю «Система виховання». Педагогічна система за М. І. Демковим є лише засобом для досягнення певної мети. Залежно від поставленої мети цей засіб може дати різні результати, зокрема, – це й всебічно розвинена людина. Визначаючи мету своєї педагогічної системи, М. І. Демков звертав увагу на гармонійний розвиток особистості, який розумів своєрідно – як створення умов для кожної особистості в максимальному досягненні нею індивідуальних можливостей. Він стверджував, що людину слід виховувати для досягнення ідеалів «Істини, Добра й Краси», беручи до уваги при цьому індивідуальні та національні особливості. У педагогічних поглядах М. І. Демкова чітко прослідковується єдність виховання як педагогічного впливу, цілеспрямованого формування особистості, з одного боку, і як допомога дитині з боку батьків, педагогів, інших осіб у розвитку його природних сил, з другого боку. Тим самим він засвідчив, що виховання поєднує в собі індивідуальні та суспільні важелі в педагогічній діяльності. Це також дає підстави вважати, що в розробці проблем формування особистості М. І. Демков дотримувався антропологічної орієнтації.

М. І. Демков був переконаний у тому, що вітчизняна педагогіка потребує докорінних змін: система виховання повинна бути національною (російською в умовах засилля іноземного гувернерства), у початковій освіті та вихованні наголос слід робити на релігійному й моральному вихованні, на розвитку в дітей любові до природи та праці. Педагог вважав, що тільки така школа задовільняє найвищим педагогічним вимогам. Виховання у широкому розумінні, згідно визначення М. І. Демкова, охоплює фізичну, розумову, естетичну, моральну та релігійну сфери розвитку людини у дусі Істини, Добра, Краси. Основним завданням педагог вважав «...пристосування людини до розумного життя в суспільстві подібних, до розумно-справедливих стосунків людей» [7, с. 216].

Формування особистості повинно бути орієнтовано на ідеал (ідеал добра/людяності) як сукупність суспільних стосунків, як орієнтир соціальної дійсності на найвищі цінності, як певне розуміння мети життя. Ідеал особистості, на думку М. І. Демкова, є домінантою її формування, який

обумовлює зміст і способи виховання: «Ніколи не було так, щоб педагогіка працювала без ідеалів, але у різні часи та епохи вони були різними. Змінювалися люди, змінювалися обставини, з'являлися інші завдання, інші ідеали» [7, с. 57]. У педагогічній системі М. І. Демкова ідеал включає конкретно-історичні, загальнолюдські та національні цінності й визначає мету виховання: формування людини, фізично й духовно здорової, розумної, свідомої, морально вихованої, вільної, віруючої. Мета і завдання такого виховання здійснюється під впливом системи факторів, які поділяються на духовні (наука, мистецтво, релігія) та реальні (держава, суспільство, школа, сім'я). Педагог вважав, що формування особистості – це становлення людини як соціальної істоти, яке проявляється через активну взаємодію середовища, суспільства, сім'ї, виховання та самовиховання.

«Доцільне навчання, – писав М. І. Демков, – є мистецтво, яке ґрунтується на науці, а з усіх існуючих мистецтв це найвище, найблагородніше, найдорожче серцю людини. І педагог тільки тоді досягне мети, коли у ньому самому живе чіткий, готовий образ майбутньої досконалої людини» [12, с. 60]. Таким чином підкреслюється не тільки значення особистості вчителя у формуванні особистості під час навчання, але й необхідність належної інтелектуальної та загальнопедагогічної підготовки самого майбутнього учителя. Основою такої підготовки повинно було стати засвоєння «методології». М. І. Демков визначав методологію як «...вчення про методи, яке містить в собі загальні правила і закони щодо навчання різним окремим наукам і предметам» [12, с. 6].

М. І. Демковим вперше були сформульовані закони педагогічної науки, перший з яких – закон розвитку. Він вважав, що «...тіло і дух як два об'єкти виховання (головні): усі фізичні та духовні сили людини розвиваються відповідно до її індивідуальних особливостей (природовідповідно). До людини ми можемо висувати тільки такі вимоги, які вона може виконати з урахуванням її фізичної та духовної природи» [13, с. 96]. Як противник пристосування педагогічного процесу до індивідуальності кожної особистості, М. І. Демков вважав за необхідне враховувати «індивідуальну природу людини» у виборі засобів, методів і прийомів педагогічного впливу, а також «розвивати і підтримувати індивідуальні відмінності, а не знищувати їх...». «Якщо, – писав він, – усі люди будуть підганятися під одну мірку, усі будуть подібні і діятимуть однаково, то з цього нічого і ніколи не вийде, а буде один тільки розумовий та моральний застій. Таке значення мають індивідуальні відмінності для усього суспільства» [13, с. 97].

Недосконалість педагогічних (і в першу чергу, дидактичних) знань обумовила розробку М. І. Демковим таких складних для осмислення і чіткого визначення понять, як «педагогічне правило» та «педагогічний закон».

«Правило – це емпіричне узагальнення, що охоплює лише більшість, а не всі випадки» – таким чином визначає цю категорію М. І. Демков [13, с. 91] і зазначає, що вона за своєю сутністю і природою не є достатньо точною, не може бути «точно сформульовано» і «чітко доведено», не охоплює усіх випадків й факторів, емпірично, допускає винятки і є однією.

Більш повною й об'єктивною є категорія педагогічного закону. «Закон є достатньо точним, він підтверджується усіма наявними фактами і може бути виражений математичною формулою» [13, с. 92]. Закон не має винятків.

«Науки живуть законами», – стверджує він, наводячи як приклад математику з її чіткою логікою та закономірностями. Педагогіка в перехідний період користується і правилами, і законами, оскільки на її теренах на початку ХХ століття існувала ціла низка другорядних законів, що є похідними від основних.

У процесі свого розвитку будь-який об'єкт послідовно проходить «... ряд метаморфоз або змін, ...доки не досягне своєї досконалості». Тому перший загальнопедагогічний закон, який виділяє М. І. Демков, є закон розвитку, суть якого реалізується у двох площинах. Перша, на думку педагога, полягає в тому, що «... всі фізичні і духовні сили людини розвиваються у відповідності до індивідуальних її особливостей», тобто природовідповідно. Звичайно, що не всі люди можуть досягнути повного розвитку своїх сил і морального вдосконалення, але згідно вищезгаданого закону всі зародки можливостей людини повинні мати можливість розвитку.

Друга площина загальнопедагогічного закону розвитку передбачає, що «...для досягнення повноти розвитку фізичних й духовних сил необхідне вправління», до того ж тілесні і духовні вправи повинні змінювати одна одну. Тільки в разі такої взаємодії можливо досягнути мети. Тому «тіло через виховання повинно стати органом духу». У зв'язку із цим законом М. І. Демков згадує інтерпретацію цієї методологічної за своїм характером думки П. Д. Юркевичем, який виступав проти змішування поняття про тіло, його здоров'я та силу із чуттєвістю і плоттю, чуттєвим і плотським життям.

Сам процес вправління не повинен здійснюватися стихійно. Він також підпорядковується педагогічним законам: а) «вправлінням підлягають переважно органи руху і органи чуття, а потім і всі інші органи»; б) «вправи природовідповідні повинні мати перевагу у порівнянні із штучними»; в) «вправи повинні бути спрямовані на рівновагу і гармонію тілесних та душевних сил». Таким чином, вправління є засобом досягнення гармонії у

розвитку особистості і повинно забезпечувати всебічний виховний вплив на неї.

У статті «Педагогические правила и законы» М. І. Демков називає й систему інших педагогічних законів, на яких детально не зупиняється:

1. Усі фізичні і духовні сили людини підлягають розвитку згідно індивідуальним його особливостям (закон природовідповідності).
2. Для досягнення повноти розвитку фізичних і духовних сил необхідні вправи.
3. Тіло за допомогою виховання і вправи повинно стати органом духу.
4. Вправ потребують переважно органи руху і органи чуття, а потім і – усі інші органи.
5. Вправи природні повинні мати переваги перед штучними.
6. Вправи повинні бути спрямовані на рівновагу і гармонію тілесних і душевних сил.
7. Учи наслідуючи природу.
8. Часте повторення і вправа є потужним засобом культури розуму.
9. Навчання повинно бути цікавим.
10. Освіта розуму повинна мати тісний зв'язок із вихованням волі і почуття (закон виховуючого навчання).
11. Воля підлягає вихованню.
12. У справі виховання волі приклад є могутнім засобом, на ньому повинна бути побудована уся система морального виховання.
13. Воля організовується і зміцнюється тільки тоді, коли створюються хороші і міцні звички.
14. Виховання повинно бути народним.
15. Виховання почуття любові найважливіше серед інших почуттів.
16. Любов досягається тільки любов'ю. Люби дітей щиро і діти полюблять тебе.
17. Треба розвивати переважно відчуття позитивні, які формують людину, а не негативні, які її принижують і пригнічують [13].

Вказані педагогічні закони, звичайно, розповсюджуються і на навчальний процес. Але саме через більш детальну розробку дидактичних проблем у цій галузі й виникла ситуація, коли важко було відокремити головне і суттєве від другорядного, «яке тільки заступає без потреби головне». Тому, хоч із усіх відділів педагогіки дидактика є найміцнішою, і тут є потреба докорінно переглянути існуючі правила й потреби, встановити найважливіші закони і відкинути непотрібні й другорядні правила [13, с.106].

Виділяючи дидактичні закони, М. І. Демков виходить із думки про те, що закон – це твердження, яке не можна заперечити, йдучи від протилежного.

Тому, «навчай у відповідності до природи» – це саме закон, який розкривається через ряд правил.

Перше з них – «навчай наочно» – більше стосується початкового навчання, – «...це те, що близьке, чуттєве, одиничне, а до спостереження за таким тільки і здатні діти» [13, с. 108]. Роль наочності у навчальному процесі із віком змінюється: «...на ранніх етапах навчай наочно, на наступних – змішано, а на останніх – абстраговано, ідеально або, іншими словами, узгоджуйся із потребами розвитку духа». Наочно те, що «...доступно для спостереження за допомогою одного або кількох органів чуттів». Широке розуміння наочності (читання самого вчителя, розповідь, малювання, вказівка на приклад як наочний засіб) не приймається автором з огляду на особливості навчання на вищих рівнях.

Наступне правило «навчай легко» означає, на думку М. І. Демкова, усунення всього складного, уникнення незрозумілого. Але він попереджає, що таке полегшення предмета може дати неочікуваний результат: «...у школі, напевно, зовсім перестануть працювати, привчаться до легкої праці та поверховості» [13, с. 109]. З пересторогою слід ставитися і до правила «йди від близького до далекого», підпорядкованого вищезгаданому закону, оскільки для одних пропонований матеріал може бути близьким, а для інших – далеким.

Дидактичний закон «часте повторення і вправляння є потужним засобом культури розуму», сформульований ще Ж.–Ж. Руссо, ґрунтується на психологічному законі асоціації уявлень. Загальним дидактичним правилом до цього закону є вимога «... на кожному уроці на першому плані повинна бути центральна думка і навколо неї слід згрупувати другорядні і менш важливі думки». Саме із виконанням цього правила М. І. Демков пов'язує розуміння майстерності вчителя: «...і не той вчитель хороший, який вміє добре розучувати уроки, уважно прочитує підручник, а той, хто звик ретельно зважувати факти, відзначати в них головне і другорядне і своїми уроками, опитуванням й бесідами постійно підтримувати інтерес до цього головного, вводячи його в усе нові комбінації, не даючи можливість учням нудьгувати на уроці повторення і узагальнення, змушуючи їх полюбити це головне. Справа досвідченого педагога полягає не стільки у тому, щоб накопичувати широкі знання, скільки у тому, щоб допомогти учням відшукати головне і суттєве у предметі» [13, с.110].

Дидактичний закон – «навчання повинно бути цікавим» – пов'язується із впливом на волю учня тільки через «...чистий, некорисливий інтерес, який викликаний самим предметом занять, а не тими вигодами, які пов'язані із цим заняттям, і які мають значення суто егоїстичне, непряме»... Навчання не може

базуватися на короткотривалому або однобічному інтересі, оскільки його швидкоплинний і неглибокий характер не може позитивно вплинути на волю особистості. «Завдання учителя, – пише М. І. Демков, – полягає у тривалому спрямуванні розуму, до того ж найближчою метою освіти є збудження багатостороннього інтересу» [13, с.112], а учні виносять з нього «дещо цілісне, міцне, дещо таке, що оживляє і зміцнює дух».

Виділяючи закони навчання, М. І. Демков особливу увагу приділяє його виховуючому спрямуванню, що вже було відображено і у вищезгаданих законах. Тому серед дидактичних законів твердження «...виховання розуму повинно знаходитись у тісному зв'язку із вихованням волі і почуття» набуває законодавчого статусу. «Мета виховання розуму не тільки в тому, щоб надати засоби задоволення, зацікавлення, ... сприяти розвиткові розумової допитливості і збуджувати різноманітні розумові інтереси, але й дати точки опори для зміцнення волі і звеличення почуттів», – таким чином обґрунтовує необхідність виконання виховних функцій у процесі навчання М. І. Демков. У зв'язку із цим закони виховання волі й закони виховання почуттів, виокремлені автором, набувають статусу загальнопедагогічних. До законів виховання волі віднесено такі: «воля підлягає вихованню»; «у справі виховання волі приклад є потужним засобом, на ньому повинна бути побудована вся система виховання»; «воля організується і зміцнюється тільки тоді, коли створюються належні і міцні навички»; «виховання волі повинно бути народним».

Виховання почуттів дитини повинно здійснюватися згідно таких законів: «...виховання почуття любові найважливіше за інші почуття»; «...розвивай переважно (у першу чергу) почуття позитивні, які возвеличують людину, а не негативні, які принижують і пригнічують»; «...ті почуття міцні, які поєднуються із ідеями, а ті з них важливіші і сильніші, які поєднуються із складними ідеями». Останній із цієї групи законів розвиває ідеї О. Бена і К. Д. Ушинського. Як послідовник психологічних переконань і ідей К. Д. Ушинського М. І. Демков виступає і у детальному тлумаченні суті вищенаведених законів виховання почуттів. Зокрема, він підкреслює: «... якщо ми будемо викликати у дитини однакові почуття, то ми поступово заглушимо в ній ті почуття, які ми хотіли б зміцнити» [13, с.181]. Таким чином, з метою розвитку почуттів у процесі навчання учитель повинен дбати про їх раціональне різноманіття, дотримуватися доцільної міри, турбуючись, щоб почуття не закривали суті навчальної роботи, створювати позитивний фон навчання.

У статті «О ходе урока и духе обучения» М. І. Демков обґрунтовує нову дидактичну категорію «дух навчання», що надалі надихнуло сучасних педагогів і психологів на створення концепції розвивального навчання.

Висновки. Аксіологічний аналіз дидактичної спадщини М. І. Демкова свідчить, що педагог прагнув створити методологічне підґрунтя сучасної йому педагогічної науки на засадах антропології шляхом збору та узагальнення історико-педагогічного досвіду й аналітичної обробки теоретичних узагальнень здобутків педагогіки другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Аналізуючи тогочасні педагогічні системи, М. І. Демков стверджує, що педагогічні та фізичні закони мають різну природу, звертає увагу як на основний на закон розвитку особистості, орієнтований на ідеал, характеризує фізичну, розумову, естетичну, моральну та релігійну сфери розвитку людини в дусі Істини, Добра, Краси як сукупність суспільних стосунків, як орієнтир соціальної дійсності на найвищі цінності, як певне розуміння мети життя. М. І. Демков визначив сутність методології як «...вчення про методи, яке містить в собі загальні правила і закони щодо навчання різним окремим наукам і предметам». М. І. Демковим уперше були сформульовані закони та правила педагогічної науки, уведено поняття «доцільне навчання» та визначено систему дидактичних категорій.

До **перспективних напрямів** досліджень вважаємо за доцільне віднести такі проблеми: компаративістське дослідження методологічної складової педагогічної спадщини М. І. Демкова, вивчення проблеми взаємозв'язку теорії та практики організації засвоєння та навчального процесу у школі, зокрема, у вітчизняній дидактиці другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Белкіна Н. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди М. І. Демкова (1859–1939) : автореф. дис. ... пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Белкіна Надія Іванівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1999. – 22 с.
2. Белкіна Н. І. Український педагог Михайло Іванович Демков / Н. І. Белкіна // Шлях освіти. – 1998. – № 4. – С. 23–27.
3. Особиста справа Демкова М. І. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 2078.
4. Слостенин В. А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе: содержание, структура, функционирование / В. А. Слостенин // Профессиональная подготовка учителя в системе высшего образования : сб. науч. тр. / Моск. гос. пед. ин-т ім. В. И. Ленина. – М. : МГПИ им В. И. Ленина, 1982. – 220 с.
5. Маслов С. И. Аксиологический подход в педагогике / С. И. Маслов, Т. А. Маслова // Изв. Тульского гос. ун-та. Гуманитарные науки. – 2013. – № 2/3. – С. 202–212.
6. Демков М. И. История русской педагогики / М. И. Демков. – М. : Изд. тип. МУ, 1909. – 532 с.
7. Демков М. И. Курс педагогики. Ч. 2 / М. И. Демков. – М., 1912. – 354 с.
8. Демков М. И. О нравственном воспитании / М. И. Демков // Пед. сборник. – 1894. – № 6. – С. 32–39.

9. Демков М. И. О принципах науки воспитания / М. И. Демков // Пед. сборник. – 1894. – № 9. – С. 205–241
10. Демков М. И. Педагогика, ее современное положение и предстоящие задачи / М. И. Демков // Журн. М-ва нар. просвещения. Сер. XXX. – 1910. – № 11. – Отд. 3. – С. 80–102
11. Демков М. И. Педагогические гипотезы и теории, их историческое и современное значение / М. И. Демков // Пед. сборник. – 1900. – № 6. – С. 284–300.
12. Демков М. И. Педагогическая и философская подготовка учителя средне-учебного заведения / М. И. Демков // Русская шк. – 1891. – № 2/3. – С. 57–75
13. Демков М. И. Педагогические правила и законы / М. И. Демков // Пед. сборник. – 1899. – № 8. – С. 87–113 ; № 9. – С. 167–183.
14. Демков М. И. Учебник педагогики для училищ, семинарий, женских гимназий и для народных учителей. Ч. 2. Основы воспитания и обучения / М. И. Демков. – М. ; СПб. : Тип. В. В. Думнов, насл. бр. Салаваевых, 1916. – 168 с.

V. O. Vykhreshch,
doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Lviv Polytechnic National
University, *Lviv, Ukraine*

**Axiology of the native didactics
of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries
(M. I. Demkov)**

The article considers the didactic aspects of the axiological heritage of outstanding Ukrainian teacher M. I. Demkov. The contradiction reveals the state of teaching knowledge and the need for them based system in the late nineteenth - early twentieth century as a natural result of the didactics as a prerequisite for their transition to the level of science. Anthropological nature of didactic methodology is proposed as a science of inheritance M. I. Demkov interpretation of the author's analysis and teaching of general categories. Disclosed approaches to understanding, a clear definition, and methodology developed by M. I. Demkov methodology of the didactic study period. With the system approach presented author's interpretation of the basic concepts of learning theory.

Key words: *methodology, appropriate training, teaching law, pedagogical rule, general pedagogical law, law of development, the system of teaching laws.*